

2. Terranova C, Cestonaro C, Fava L and Cinquetti A (2024) AI and professional liability assessment in healthcare. A revolution in legal medicine? *Front. Med.* 10:1337335.

3. Burylo Yu. Civil liability for damage caused by artificial intelligence: the modern European approach. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2022. № 6. P. 5–11,

4. Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on Liability for Defective Products. Eu. Commission. 2022. COM 495 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52022PC0495>

5. Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on Adapting Non-Contractual Civil Liability Rules to Artificial Intelligence (AI Liability Directive). Eu. Commission. 2022. COM/2022/496 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52022PC0496>

6. European Parliament Legislative Resolution of 13 March 2024 on the Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council Laying Down Harmonised Rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act) and Amending Certain Union Legislative Acts (COM(2021)0206 – C9-0146/2021 – 2021/0106(COD) (AI Act). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32024R1689>

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-550-4-23>

ПОНЯТІЙНО-ПРАВОВЕ МИСЛЕННЯ У ДАВНЬОМУ РИМІ: ВІД ПРАВА БОЖЕСТВЕННОГО ДО ПРАВА ЛЮДСЬКОГО

Кучеренко Д. С.

консультант з юридичних питань,

Запорізький обласний центр культурного розвитку «Парнас»

м. Запоріжжя, Україна

В архаїчну добу (сер. VIII ст. – сер. V ст. до н.е.) в уявленні давніх римлян весь світ наповнений єдиною божественною силою. У людській свідомості зазначена сила поступово уособлюється в окремих божествах, які зливаються із природними явищами і процесами, керують ними та життям людини. Із відокремленням божественних сил від первинної божественної сили загальні функціональні властивості переносяться на окремих (лат. *certi* – означені) богів. Початковий перехід мислення від уявлення божественної сили як загального до її індивідуалізації характеризується невизначеністю статі божеств. Зазначене відображається у жрецькій формулі звертання до богів: «або бог, або богиня»

(лат. *sive deus, sive dea*). Усередині родини римлянин поклоняється небагатьом богам, які не мають власних імен (лат. *incerti* – неозначені), а називаються відповідно до виконуваної ними функції. Лари (лат. *lares*) – добрі духи, що охороняють дім (лат. *lares domestici*) і родинне щастя (лат. *lares familiares*). Мани (лат. *Dii Manes*, від *mano*, *manare* – тікти, литися) – добрі душі предків, що оберігають і захищають свій рід. Пенати (лат. *Dii Penates*, від *penus* – комора) – духи-охоронці домашнього вогнища, покровителі родини (лат. *Dii familiares*). Наприклад, давньоримський письменник і філософ Амбросій Феодосій Макробій (370 – бл. 430 н.е.) вказує: «...однак ті, хто дуже ретельно шукає істину, говорили, що Пенати є тими, завдяки кому ми можемо дихати, завдяки кому ми маємо тіло, завдяки кому ми маємо розумну душу» [1, с. 171]. Відносини з богами давніми римлянами усвідомлюються відповідними божественній волі та позбавленими людського впливу (лат. *fas* – світло чи вказівка (богів), від *farī* – світити, являти; вказувати, говорити). Вони постійно намагаються дізнатися волю богів із метою отримання дозволу на те чи інше починання, тому їхні відносини всередині роду та фамілії первісно регулюються установленнями *фатуму* (лат. *fatum* – те, що сказане богами, від *farī* – говорити).

Із часом давні римляни занурюються у свої практичні цілі, а їхні божества як уособлення вказаних цілей, виступають засобом досягнення реальних земних цілей. Французький історик Джон Шайд зазначає: «Римська традиція відносин із богами надавала найвищу цінність розуму, почуттю права, настільки притаманним громадянській культурі. У цьому контексті страх перед безсмертними відігравав другорядну роль» [2, с. 152]. Людські установлення, виражені у релігійній формі, мають насамперед майновий характер, оскільки римлянин очікує від богів збільшення майна і земних благ від обробки полів і розведення худоби, мореплавства і торгівлі, військових звияг тощо. Г. В. Ф. Гегель підкреслює: «Різні елементи римської релігії становлять внутрішню релігійність і цілком зовнішню доцільність. Світські цілі залишаються повністю вільними: вони не обмежуються релігією, а радше санкціонуються нею» [3, с. 358]. Римлянин служить богам заради певної користі, зв'язує їх із собою угодами і за першої нагоди готовий з ними торгуватися. Бог протиставляється йому як кредитор боржнику. Римлянин прагне отримати від богів гарантії щодо захисту і допомоги в обмін на жертвоприношення та молитви, що відображається формулою: «Я даю тобі, щоб ти дав» (лат. *du ut des*). Він схиляє богів на свою користь за допомогою обітниць (лат. *votum* – бажання, воля, від *vovere* – бажати, обіцяти) виконати обіцяне богам після того, як останні нададуть очікувану послугу. Вказаному практичному прагненню римлянина більше відповідає формула, перевернута Шайдом: «Дай мені, щоб я дав тобі» (лат. *da ut dem*).

Поступово давні римляни усвідомлюють, що божественні установлення піддаються людському впливу (лат. *ius* – зв'язка, від *iurare* (*iurari*) – клястися, присягати, від санскр. кореня *ju* – зв'язувати). Відправленням релігійного ритуалу римлянин виконує свій цивільний обов'язок перед римською общиною. Той, хто добросовісно виконує обов'язки перед богами та є добропорядним із точки зору моралі римської общини вважається людиною *благочестивою* (лат. *pīus*, від *pīare* – шанувати). За невиконання релігійних обов'язків порушник має відшкодувати шкоду (лат. *piaculum* – спокутна жертва) общині. Із поступовим зростанням ролі людських установлень у житті римської общини перед давніми римлянами постає практична необхідність упорядкування майбутніх відносин із богами. Вони намагаються надати гнучку форму кожному відношенню і лише у такому вигляді воно є підсилим рівню їхнього мислення. Природний закон розуміється римлянами як начало космічного порядку, що містить у собі установлення богів і людей.

Близько 500 року до н.е. давні римляни починають осмислювати установлення як право божественне (лат. *ius divinum*) і право людське (лат. *ius humanum*). Цицерон зазначає: «І оскільки краще за розум нема нічого (і він притаманний як людині, так і божеству), то перший зв'язок між людиною і божеством – у розумі. Але якщо спільним для людини і божества є розум, то цей розум повинен мислити правильно. А оскільки розум є законом, то ми, люди, повинні вважатися зв'язаними з богами також і законом. Далі, між ким існує спільність у вигляді закону – існує спільність і у вигляді права. А ті, у кого закон та право спільні, повинні вважатися приналежними до однієї і тієї ж громади» [4, с. 41]. Право, зароджуване для людської свідомості непримітним чином у формі звичаю, уявляється установленням божественної сили. Право у вигляді людських установлень римляни сприймають як дар богів їхнім предкам. Уявлення про право як установлення людей складається із поступовим усвідомленням участі людського мислення у творенні правових настанов. Р. Ієринг вказує: «...теза про те, що особиста діяльна сила є джерелом права, є одним із вихідних пунктів історії римського права» [5, с. 107]. Право як і релігія для давніх римлян є практичним установленням, заснованим на вірі. Відокремлення людських законів від божественних є довготривалим процесом. Про поступовість такого відмежування свідчить, наприклад, виокремлення від злочинів проти богів і людей злочинів проти богів та злочинів проти людей. Розділення *fas* та *ius* вказує на умоглядний поділ римлянами світу на світ богів і світ людей. При цьому останніх зв'яже присутність перших серед людей. «Передусім сам світ створений заради богів і людей і все, що в ньому є, зроблене й придумане задля користі людей. Світ – це ніби спільний дім богів і людей або місто тих

і інших. Тому що тільки вони, користуючись розумом, живуть згідно з правом і законом» [4, с. 307–308].

Божественний закон стосується шанування богів, людський закон належить людям (лат. *fas lex divina, ius lex humana est*). Перше установлене богами, є незмінюваним без їхньої волі (лат. *res divinae* – божественні справи), друге установлене людьми, є мінливим і здатним до розвитку (лат. *res humanae* – людські справи). Порушення *fas* є злочином проти богів (лат. *nefas*). Обов'язкова сила *ius* ґрунтується на загальному погодженні народу, неповага ж до нього ображає виключно інтереси людей. На практиці *ius* і *fas* не розмежовуються, оскільки механізм їхнього публічно-правового застосування є єдиним. Зв'язок *fas* та *ius* здійснюється через право священнодійств (лат. *ius sacrum/sacratum*). Злочин і покарання в одволіклих уявленнях давніх римлян мають релігійне розуміння: злочин є образою божества, покарання є засобом очищення (лат. *expiatio*). Кожний, хто не бажає провинитися перед богами, має припинити релігійне спілкування з винуватцем до його очищення, тому що останній вважається нечистим і не має доступу до богослужіння. Боги можуть самостійно покарати злочинця, проте у реальності їм доводиться вдаватися до людської допомоги. Людські злочини (лат. *iniuria* – неправда, несправедливість; правопорушення) і людські покарання пов'язуються зі світом богів. Перші вважаються злочинами проти божества, другі – спокутою перед богами. В основі первинних зобов'язань лежить клятва, що приноситься богами, згідно з якою людина, що її дає зобов'язується щось дати або зробити. «Про ретельність при виконанні обітниць доволі сказано в законі, і обітниця містить у собі спонсію, якою ми зобов'язуємося перед божеством» [4, с. 76]. Порушення клятви з боку людини розуміється римлянами як порушення божественної настанови, як неправомірне діяння (лат. *nefas* – те, що заборонено богами). Поняття *nefas* означає крайній ступінь релігійного злочину, що вимагає людської спокути. У Горация читаємо: «Що не дасться поправити» (лат. *Quidquid corrigere est nefas* – Д. К.). [6, с. 34]. Особа, яка порушує релігійну клятву, тобто вчиняє неправомірне діяння, оголошується *людиною, присвяченою богам* (лат. *homo sacer*). Вона карається згідно божественного установлення (лат. *divinum*, від *divinatio* – передбачення) прокляттям (лат. *sacratio*) за санкційною формулою *sacer esto* (від давньолат. *sacros esed* – бути проклятим) первісно смертною карою шляхом принесення у жертву божеству, а пізніше вигнанням із людської общини. Метою покарання є очищення злочинця, примирення його з богами та людьми. Давні римляни божественні та людські правові установлення починають усвідомлювати невід'ємною частиною життя римської общини.

Література

1. Macrobius Ambrosius Theodosius. *Saturnalia*, hrsg. von J. Willis. Stuttgart-Leipzig : Teubner, 1994. X, 468 s.
2. Scheid, John. *An Introduction to Roman Religion [La religion des Romans]*, trans. by Janet Lloyd. Edinburgh : Edinburgh University Press, 2003. 232 p.
3. Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*. 2. Auflage. Band 12 der Werke in zwanzig Bänden. Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 1989. 560 s.
4. Марк Туллій Ціцерон. Про закони. Про державу. Про природу богів / Переклад з латини Володимира Литвинова. Львів : Апріорі, 2020. 392 с.
5. Jhering R. von. *Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung*. T I. 1, Abt. 1.5., verb. Aufl. Leipzig: Breitkopf und Härtel, 1891. 361 s.
6. Горацій. Квінт Горацій Флакк. Твори / Пер. з латин. А. Содомора. К. : Дніпро, 1982. 254 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-550-4-24>

A THEORETICAL OVERVIEW OF WAR CRIMES AND VIOLATIONS OF THE RULES FOR THE USE OF MILITARY PROPERTY: THE CURRENT STATE OF THE ART

Lavronov R. P.

*Attorney, Postgraduate Student at the Department of Criminal Law,
Procedure and Criminalistics,
Classic Private University
Zaporizhzhia, Ukraine*

Shostak A. O.

*Higher Education Student,
Kropyvnytskyi Professional College of the University of Modern Knowledge
Kropyvnytskyi, Ukraine*

Any scientific research is based on an appropriate methodology, which should be understood as a set of techniques, means and ways of cognition, which, in turn, form a single historically formed set of rational ways, means and forms of thinking from ignorance to knowledge, from the individual to the general, and vice versa, from assumption to truth, from phenomenon to essence.